

Vymístění jako nástroj „národní očisty“

Patricie Hanzlová

Displacement, vymístění. Tento pojem obvykle vyvolává představu dislokace lidí z fyzického prostoru, jejich přesun za geografické hranice. Gramatické tvary slovesa vymístit odkazují k tomu, že vymístění je výsledkem asymetrického vztahu mezi subjektem (vymísťujícím) a objektem (vymísťovaným): nevymísťujeme se, ale můžeme být vymístění nebo vymísťováni, případně můžeme někoho vymístit. Ačkoli k pohybu přes hranice, kterým vymístění je, se mohou aktéři rozhodnout sami, je tento pohyb vždy reakcí na vnější podmínky. Podnětem k němu mohou být přírodní nebo společenské katastrofy. Nejčastěji se ale pojem vymístění používá k popsání případů, kdy jsou velká společenství přesouvána v rámci sociálně-inženýrských plánů založených na celé řadě zdůvodnění a na normativních představách ideálního uspořádání prostoru, respektive institucionálních celků – států.

Vymísťovací projekty související s budováním národních států ve střední a východní Evropě, založených na představě národa jako etnické komunity, nebyly v průběhu 20. století ničím neobvyklým. Hlavním proponentem procesu vymístění směřujícím k „očistě“ státu byla politická reprezentace, která k realizaci nacionalizace státu využívala monopol na fyzické a symbolické násilí (Bourdieu 1998).

Budování „ideálního“ státu prostřednictvím vymístění je předmětem této případové studie. Cílem předložené práce je popsat pokus o dovršení česko-slovenského národního projektu, kterého mělo být dosaženo vymístěním Němců a Maďarů z Československa po druhé světové válce. Pozornost bude věnována vymístění Maďarů, které se nepodařilo realizovat stejným způsobem jako v případě Němců, tedy hromadným odsunem. Navzdory neúspěšné snaze prosadit toto vymístění nebylo od vytčeného záměru upuštěno, jen se pozměnily strategie jeho realizace.

Aplikace konceptu vymístění v tomto specifickém případě umožňuje obsáhnout všechny dílčí praktiky směřující k „očistě“ státu vytlačěním Maďarů, ať už za geografické nebo imaginární, symbolické hranice. Na obecné rovině pak umožňuje zdůraznit, že neoddelitelnou součástí přípravy a uskutečňování fyzického vymístění jsou symbolické praktiky, které fyzickému vymístění předcházejí a doprovázejí ho a mohou být účinným prostředkem vymístění i za absence praktik fyzických.

Jako fyzické praktiky vymístění jsou v této stati pojímána opatření označovaná v dobových dokumentech a v historiografii jako odsun, transfer, deportace, výměna obyvatelstva a vnitřní kolonizace. Jako symbolická praktika vymístění je označena jednak diskurzivní reprezentace Maďarů jako zrádců a nepřátel národa, potažmo státu, která doprovázela přípra-

vu a realizaci praktik fyzických a sehrála důležitou roli při jejich legitimizaci, jednak oficiálně artikulovaná politická strategie vymístění, která byla alternativou fyzického vymístění. Její podstatou byla kolonizace životního světa úzce navázaného na prostor, z něhož se nepodařilo Maďary vymístit fyzicky.

Realizaci opatření zasahujících do života Maďarů a směřujících k jejich vymístění lze časově ohraničit přibližně roky 1945–1948.¹ Symbolické praktiky vymístění jsou postižitelné už v procesu formování poválečné státní koncepce, v níž byl vytyčen záměr a následně zvolena strategie uskutečnění fyzického vymístění. Z toho důvodu text zachycuje i období před rokem 1945.

Životní problém

Tzv. mnichovská dohoda² a události po ní v Československu bezprostředně následující, především zánik republiky, zřízení Protektorátu a válečné období, vyústily v kolektivní frustraci. Zánik státu znamenal zpochybnění jedné z nejdůležitějších složek sociální identity, identity národní. Obnova sociálního řádu a znovunabytí existenční a existenciální jistoty vyžadovala rekonstrukci symbolického řádu, z něhož byli Němci a Maďaři, coby viníci těchto traumatických zkušeností, vyloučeni. Při přípravě plánů na poválečnou obnovu Československa a následně při jejich praktickém provádění se vytvoření národního státu Čechů a Slováků stalo téměř obsesí.

Předpokladem obnovy československého státu bylo zformování zahraniční politické reprezentace státu a její mezinárodní uznání. Po úspěšné konsolidaci³ začala exilová reprezentace v čele s Edvardem Benešem připravovat poválečnou státní koncepci, v níž bylo, v duchu zásady odčinění Mnichova, za jeden z nejdůležitějších cílů stanoveno vytvoření národního státu Čechů a Slováků (Vondrová 1994), které předpokládalo „očistu“ od cizího, ne-slovan-ského prvku, tedy od Němců a Maďarů.⁴ Prostřednictvím jejich fyzického vymístění za hranice státu mělo být dosaženo „normálního stavu“. Připravovaná národní očista byla prezentována jako „lidsky i vývojově opravdový pokrok“ (Beneš 1996: 19) v národnostních otázkách.

Jedním z předpokladů formulace takového požadavku bylo to, že vznikl v historicko-politickém kontextu, v němž byly rozsáhlé fyzické dislokace považovány za účinný a legitimní nástroj zajištění bezpečnosti. To dokládá jeho prosazení v případě Němců, jejichž odsun z Československa, Polska a Maďarska byl realizován na základě rozhodnutí mezinárodní mírové konference v Postupimi.⁵

Uskutečnění odsunu Maďarů záviselo na mezinárodním uznání tohoto kroku. Jeho prosazení bylo limitováno aktuální pozicí Československa v mocenském poli mezinárodních vztahů. Bylo proto nutné vyvinout výrazné praktické i symbolické úsilí, aby mohl být tento požadavek legitimizován a prosazen.

Záměr „zbavit se“ Maďarů a Němců je vysledovatelný v procesu vytváření nové státní koncepce, vyjadřující představu poválečného uspořádání Československa. V souvislosti s ním docházelo už během války prostřednictvím projevů politických představitelů republiky, dokumentů a prezidentských dekretů⁶ k symbolickému ohraničování. Diskurzivně se formoval obraz Němců a Maďarů coby nepřátel, kteří se provinili nedostatkem solidarity a loajality vůči státu a zapříčinili jeho zánik. Byli tak označováni za překážku budoucí existence státu, potažmo národa.

Možnost transferu formuloval Beneš už v memorandu Mírové cíle československé z února 1941. Ačkoli se memorandum týkalo především Němců, jedním z jeho explicitně stanovených cílů bylo uskutečnit v případě Maďarů „co největší možné přemístění obyvatelstva“ (Vondrová 1994: 88). V listopadu 1943 Beneš upřesnil podmínky odsunu v Desetibodovém plánu o transferu německého obyvatelstva z ČSR, který se věnoval primárně Němcům. Ze zmínky týkající se Maďarů jednoznačně nevyplývá plán na jejich plošný odsun. Náznak tohoto záměru je však obsažen v bodu 4, který určuje, že „[B]ude stanovena zásada, že nesmí být obce v Československé republice, která by neměla nejméně 67 % obyvatelstva národnosti české, slovenské nebo karpatoruské (ukrajinské). Vláda dle toho učiní opatření, aby do určitého počtu let se to uskutečnilo“ (Vondrová 1994: 264). Tento záměr jasně vypovídá o cíli zbavit se jak Němců, tak i Maďarů, a to jakýmkoli způsobem.

Konečnou podobu odsunového plánu obsahovalo Memorandum československé vlády o podmínkách příměří s Německem z 24. srpna 1944 a Memorandum československé vlády o transferu Němců z Československa z 23. listopadu 1944. V druhém dokumentu byli sice Maďaři klasifikováni jako ti, kteří „vyvolávají problémy méně nebezpečné než ty způsobované německou menšinou“ (Vondrová 1994: 307), přesto si Československo vyhrazovalo nárok na jejich odsun, nebo přinejmenším výměnu. Předpokladem uskutečnění odsunu byla shoda mezi reprezentanty československé exilové reprezentace a následné uznání jeho oprávněnosti vítěznými velmocemi. K souhlasu reprezentantů českých komunistů s tímto řešením došlo v Moskvě v zimě 1943, kam Beneš přijel podepsat spojeneckou smlouvu se Sovětským svazem. Během jednání s komunisty a se sovětskými politickými představiteli čeští představitelé zdůrazňovali spravedlnost a nezbytnost tohoto kroku ve jménu budoucnosti českého a slovenského národa, odsun byl prezentován jako „životní problém“ státu (Fierlinger 1948: 198). Beneš na jednáních v Moskvě uvedl: „Budoucí republika bude státem Čechů, Slováků a Karpatských Ukrajinců. Bude státem národním a slovanským“ (tamtéž).

Už samotný požadavek národního státu Čechů a Slováků v sobě obsahuje jistý rozpor. Češi a Slováci se bez ohledu na aktuální vztahy nikdy významně neidentifikovali s ideou československého národa. Předválečný koncept čechoslovakismu, prosazovaný v období první republiky především Masarykem, podporoval také Edvard Beneš, postava určující základní rysy státní koncepce vznikající v Británii. Formulace výše uvedené Benešovy vize naznačuje, že na konceptu lpěl i v průběhu války. Představa existence československého národa byla na Slovensku už mezi válkami mnohými vnímána jako vrcholný projev českého centralistického pojetí vztahu mezi Čechy a Slováky a po válce, respektive po šesti letech samostatné existence Slovenského státu, se ukázala jako neudržitelná (srov. Klimeš 1965). Rozpor narušující konzistenci koncepce národního státu Čechů a Slováků byl zahlazen důrazem na širší definici pokrevního společenství, zahrnující v jedno všechny národy slovanské „rodiny“, která navíc odpovídala nové zahraničně-politické orientaci na SSSR.

Politici představitelé Sovětského svazu vyjádřili odsunu podporu, což bylo podstatné z hlediska budoucí možnosti jeho prosazení. Bylo ovšem nutné získat také podporu Velké Británie a USA a vyvíjet praktické úsilí k vytváření pozic příznivých pro prosazení tohoto záměru, tedy snažit se o zakotvení nároku na odsun do dokumentů týkajících se poválečného uspořádání Evropy. Nezbytnost odsunu byla zdůvodňována poukazem na možnost podobné válečné hrozby v budoucnosti. Legitimizace mířila tedy jak směrem dovnitř, poukazem na zachování integrity státu, tak směrem navenek, poukazem na evropskou bezpečnost.

První neúspěch ve snaze získat mezinárodní souhlas s hromadným transferem Maďarů zaznamenala československá vláda při uzavření Dohody o příměří s Maďarskem 20. ledna 1945. Z hlediska Československa bylo z jejích ustanovení důležité anulování vídeňské arbitráže a obnovení hranice mezi oběma státy v souladu s trianonskou mírovou smlouvou.⁷ Možnost hromadného odsunu Maďarů, s výjimkou vystěhování těch, kteří přišli na Slovensko po vídeňské arbitráži, tedy po 2. 11. 1938, ve smlouvě nebyla zmíněna.

Kolumbovo vejce

S postupným osvobozováním území bývalého a obnovovaného Československa docházelo už od března 1945 k vyhánění Maďarů. Nebylo právně podloženo, ale docházelo k němu s vědomím vlády. Podle Kaplana (1990) bylo dokonce vládou projednáváno s velením Rudé armády, která se na něm měla podílet.⁸ Čtvrtého května 1945 vydalo Oblastní vojenské velitelství pro západní Slovensko se sídlem v Nitře oběžník pro ONV s pokynem, aby občané německé a maďarské národnosti bez rozdílu náboženství, politické nebo rasové příslušnosti, včetně Cikánů a Židů, opustili do 24 hodin území ČSR. Bylo jim povoleno vzít si s sebou to, co unesou, zbytek museli neporušený nechat k dispozici státu pro jeho vlastní občany (Šutaj 1991).

Převážná většina dalších opatření byla právně podložena, nejdříve dekrety prezidenta republiky, později dalšími právními normami nového státu. Ty byly dalším významným prostředkem utváření strategie diskurzivní reprezentace Maďarů i Němců jako zrádcovského a nepřátelského, a tudíž nežádoucího prvku. Dokumentem se závazností pro celou obnovenou republiku, který explicitně vyjadřoval vztah politických zástupců Československa, zástupců londýnského a moskevského exilu i zástupců domácího odboje k Maďarům a zároveň ovlivnil podobu opatření přijímaných v chaotické situaci nabývání kontroly nad osvobozovaným územím, byl Košický vládní program, přijatý 5. dubna 1945. Programový dokument vlády Národní fronty⁹ se týkal otázek dalšího vývoje obnoveného Československa. Kromě otázek správních, ekonomických, sociálních, kulturních a mezinárodně-politických definoval vztah k Maďarům a Němcům žijícím v ČSR. Bylo v něm deklarováno rozhodnutí zbavit občanství československé občany německé a maďarské národnosti,¹⁰ legalizované později Ústavním dekretem prezidenta republiky č. 33/1945. Zdůvodněno bylo tím, že „[S]trašné zkušenosti, jichž se Češi a Slováci dožili s německou a maďarskou menšinou, které se z velké části staly povolným nástrojem dobovačné politiky proti republice zvenčí a z nichž se zejména českoslovenští Němci propůjčili přímo k vyhlazovacímu tažení proti českému a slovenskému národu, nutí obnovené Československo k hlubokému a trvalému zásahu“. (Košický vládní program 1974: 17–18). Výjimkou měli být pouze antifašisté, kteří mohli svoji antifašistickou činnost prokázat.

Tak byly systematicky posilovány symbolické hranice mezi Čechy a Slováky, respektive Slovany, na jedné straně a Němci a Maďary, respektive ne-Slovany, na straně druhé. Reprezentace Maďarů (stejně jako Němců) odpovídala logice vytváření narativa národa, jehož důležitou součástí je představa, že „podstata národního charakteru se nemění, je věčná, od počátku jednotná a kontinuální a neměnná“ (Hall 1991: 293). Důvodová zpráva k Návrhu na transfer Maďarů ze Slovenska vypracovaná Vavro Šrobárem roku 1945 vysvětluje nutnost vymístění takto: „Tohoto nepříateľského, nedemokratického, antislovenského elementu sa

treba raz navždy zbaviť. Príležitosť je tu, akej viac nebude. Je povinnosťou každého Slováka, aby svojmu národu zabezpečil spokojnú budúcnosť“ (cit. dle Šutaj 1995: 183). Toto prohlášení vyzývalo k podílu na „očistě“ ve jménu budoucnosti národa, bylo apelem směřovaným na solidaritu „našinců“ a morálním apelem na respektování demokratických hodnot, které Maďari porušili. Prostřednictvím stereotypizujících a esencializujících mechanismů reprezentace vsudypřítomných v právním, politicko-institucionálním a žurnalistickém diskurzu i v diskurzu každodennosti, se formovala a upevňovala představa Maďarů a Němců jako příslušníků kolektivity formované na základě sdílené krve, s níž kolují v jedinci i určité vlastnosti. To implikovalo legitimitu aplikace kolektivní viny.

Doklad konstruování narativa národa vystavěného na předpokladu slovanského bratrství obsahuje další aspekt vymístění, a to potlačování určitých událostí nezapadajících do navrženého obrazu. Pokud by byl důsledně dodržován princip zrady, který byl vztažen na celé společenství, a princip kolektivní viny za zradu, kterým byl motivován a zároveň legitimizován požadavek „očisty“ republiky, respektive vymístění Maďarů a Němců, pak by vedle Maďarů a Němců mohli být takto postiženi i Slováci a Poláci. V roce 1939 slovenská politická reprezentace dosáhla vytvoření vlastního státu. Vznik Slovenského státu orientovaného na Německo bylo možné interpretovat jako akt srovnatelný z hlediska usnadnění zaboru 2. československé republiky a vytvoření Protektorátu Čechy a Morava s vynuceným odstoupením pohraničí Německu a Maďarsku na podzim 1938. Stejně tak se ve vymezení vztahu k Polsku nepřímou odkazuje k tomu, že v reakci na uzavření dohody v Mnichově obsadilo Polsko 1. října 1938 území Těšínska, Oravy a Spiše, na něž si dělalo nárok s poukazem na polské osídlení těchto oblastí. Což byl akt totožný s obsazením území Německou říší a Maďarskem. V zájmu nové vlny slovanské vzájemnosti bylo třeba na tyto události zapomenout a začít vztah znovu. Ve článku IV Košického vládního programu, který se vyjadřuje k nové politické orientaci na Sovětský svaz a slovanské sousedy, jako na členy širšího pokrevního společenství, se o vztahu k Polsku uvádí: „Pokud jde o Polsko, vláda se vynasnaží, aby bylo zapomenuto neblahé minulosti a aby poměr Československa k nové Polsece byl od začátku postaven na nový základ, na základ slovanského bratrství“ (Košický vládní program 1974: 12).

V textu Košického vládního programu se artikulovala nová zahraničně-politická orientace Československa na Sovětský svaz. Vytvoření slovanské rodiny bylo součástí širšího plánu Sovětského svazu na získání vlivu ve střední a východní Evropě. K tomu významně přispíval všeobecný strach z Německa, které bylo vzhledem k oběma válkám v té době považováno za přirozeného agresora, a byla zdůrazňována nutnost budovat proti němu obranný val.

Bezprostředním výsledkem opatření přijímaných s cílem naplnit záměr/dosáhnout vymístění bylo sociální, hospodářské a kulturní vyloučení Maďarů ze struktur obnoveného státu.

Na základě ustanovení Košického vládního programu přebíraly na osvobozeném území moc Národní výbory, orgány státní moci, jejichž organizace a činnost byla právně podložena Ústavním dekretem prezidenta republiky č. 18/1944 Úř. Věst. Čsl., ze 4. prosince o národních výborech a Prozatímním Národním shromáždění (Jech 2002) a Směrnicemi pro organizaci a kompetence místních a okresních národních výborů vydanými Pověřenectvem SNR pro vnitřní věci (Klimeš 1965). Podle nich se Maďari nemohli stát členy národních výborů a v obcích s maďarskou většinou byli jmenováni slovenští komisaři nebo správní komise. Koncem května byli ze státních a veřejných služeb propuštěni všichni občané maďarské

a německé národnosti (vyhláška z 25. dubna 1945 č. 44). Důsledkem tohoto rozhodnutí byl nedostatek úředníků v oblasti jižního Slovenska, protože zaměstnanci státních úřadů v této oblasti měli většinou maďarskou národnost. Příklad státu následovaly často i soukromé podniky a zaměstnavatelé. S platností od 31. května 1945 byly všem Maďarům, bývalým státním zaměstnancům, odebrány důchody, podnikatelé byli zbaveni živnostenských oprávnění. Lékaři a advokáti maďarské národnosti byli vystaveni možnosti, že jim bude určeno pracovní místo úředně. Každodennost Maďarů v dubnu roku 1945 popisuje maďarský publicista Peéry¹¹ následovně: „v niektorých oblastiach môžu Maďari dostať iba polovicu stanoveného prídelu na jedného obyvateľa, [...] môžu chodiť nakupovať v určenom a samozrejme najnevýhodnejšom čase. [...] zásielky [...] UNRRA sú určené len pre slovenské obyvateľstvo“ (Peéry 1945: 129-130).

I další restriktivní opatření byla formulována, spíše než na deklarovaném principu zrady, na principu kolektivní viny. Podle nařízení Slovenské národní rady z 25. května 1945 byly rozpuštěny spolky, u kterých nebyl „zjevný jejich slovenský nebo slovanský charakter, nebo pokud jejich členové měli v převážné většině maďarskou nebo německou národnost“ (Šutaj 1995: 40).

Z hlediska symbolického vymístění byla důležitá opatření upravující organizaci školského systému. Zásada ražená při zápisu do škol v březnu 1945 – „slovenské dieťa patrí do slovenskej školy a maďarské do maďarskej“ (Šutaj 1995: 41) – se po přijetí Košického vládního programu stala jen prázdným heslem. Už v průběhu května 1945 se začalo zastavovat vyučování na maďarských školách a v novém školním roce už vyučování v maďarštině nezačalo. Tento krok nebyl sice přijat politikými představiteli Slovenska bezvýhradně; pověřenec¹² školstva proti němu vznesl námitku (Šutaj 1995), ta však byla odmítnuta s poukazem na to, že obnovení maďarského národnostního školství by znamenalo začátek menšinové politiky a tu „my dělat nemínime“ (V. Široký podle Šutaj 1995: 42). Znemožnění vzdělávání v mateřském jazyce znamenalo citelný zásah do kulturního kapitálu a bylo významným aspektem vymístění z obývaného prostoru, který je tímto jazykem uchopován. Následoval zákaz používání maďarštiny v úředním styku. Opatření s negativním dopadem byla kombinována s dalšími projevy symbolického násilí. Z veřejného prostoru začaly mizet maďarské nápisy. V úřadech a obchodech nebyl nápis „na Slovensku po slovensky!“ ničím neobvyklým, maďarské nápisy z ulic zmizely a ve větších městech se objevovaly letáky a plakáty s oznámením, že ten, kdo bude mluvit maďarsky, může být bez jiného důvodu legitimován policisty (Vadkerty 2002). To vše bylo doprovázeno přejmenováváním obcí.¹³

Další významnou součástí opatření namířených proti Maďarům byla likvidace jejich ekonomického kapitálu. Už návrh pozemkové reformy koncipovaný během války počítal s přednostní konfiskací a s rozdělením půdy Němců a Maďarů, zrádců a kolaborantů a s následnou reformou pozemkové držby přesahující určitou výměru (Jech 2003: 275–76). Na základě prezidentského dekretu č. 5/1945 Sb. z 19. května byl majetek Maďarů, coby státně nespolehlivých osob, dán do národní správy (tamtéž). Otázku konfiskací řešil dekret prezidenta republiky č. 12/1945 Sb. z 21. června o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců českého a slovenského národa, podle kterého měl být s okamžitou platností a bez náhrady konfiskován zemědělský majetek, který je ve vlastnictví osob německé a maďarské národnosti, bez ohledu na státní příslušnost, přičemž za

osoby německé nebo maďarské národnosti se měly považovat osoby, které se při kterémkoli sčítání lidu od roku 1929 přihlásily k německé nebo maďarské národnosti nebo se staly členy národních skupin, útvarů nebo politických stran sdružujících osoby německé nebo maďarské národnosti (tamtéž). I v tomto případě se dekret na žádost Slovenské národní rady vztahoval pouze na českou část republiky, na Slovensku byla norma upravující konfiskaci půdy odlišná. První v řadě bylo nařízení o konfiskaci a urychleném rozparcelování hospodářského majetku Němců, Maďarů a zrádců slovenského národa, který byl vydán předsednictvem SNR už 27. února 1945. Konfiskace probíhala mnohem živelněji a nekontrolovatelněji. Zatímco v českých částech tak rozhodoval o konfiskacích správní úřad, na Slovensku to byly revolučně ustavené konfiskační komise, které nebyly vázány správními předpisy a proti jejichž výrokům neexistovala právní ochrana.

Prováděcí nařízení se vztahovalo na Maďary, kteří 1. listopadu 1938 neměli čs. státní občanství, na zrádce a nepřátele slovenského národa jakékoli národnosti, bez ohledu na výměru, a na osoby maďarské národnosti, bez ohledu na státní příslušnost, které měly více než 50 hektarů půdy. V posledním bodě byla rozhodující etnická příslušnost, nařízení však nepostihovalo Maďary paušálně, bylo zde přítomno rozlišovací kritérium – vlastnictví nemovitého majetku. Toto nařízení se ve srovnání s dekretem o konfiskaci jeví jako mnohem mírnější, je ale třeba zdůraznit, že bylo vydáno téměř čtyři měsíce před přijetím dekretu. Půda konfiskovaná na Slovensku v této fázi byla ještě přerozdělována jak mezi chudé Slováky, tak mezi chudé Maďary. Poté, co se zástupci obou exilových reprezentací a SNR shodli v Košickém vládním programu na společné koncepci pozemkové reformy, došlo k novelizaci nařízení (Jech 2003). Na základě prezidentského dekretu č. 28/1945 Sb. o osídlení zemědělské půdy Němců, Maďarů a jiných nepřátel státu českými, slovenskými a jinými slovanskými zemědělci měla půda přejít výhradně do slovanských rukou (Jech 2003: 306). Bylo vydáno nařízení SNR č. 104/1945 Sb., jehož důsledkem bylo odnětí dříve přidělených konfiskátů sociálně slabým Maďarům. Na základě další novelizace z května 1946 byl konfiskován celý pozemkový majetek a hospodářské nemovitosti osob maďarské národnosti, přičemž příslušnost osob k maďarské a německé národnosti byla na základě slovenských norem určována podle jazyka užívaného v rodinném styku (Jech 2003). Majetkový status Maďarů sehrál důležitou roli ve všech fázích realizace vymístění, u majetnějších byla větší pravděpodobnost, že budou určeni k výměně nebo přesídlení, zatímco méně majetní měli naději, že budou přeregistrováni jako Slováci v reslovakizaci.

Hospodářské a kulturní vyloučení doprovázelo také vyloučení z politických stran. Politické strany činné na Slovensku se v názorech na nutnost vyřešit „maďarskou otázku“ likvidací shodovaly. Spory se týkaly pouze posuzování toho, kdo přesně má podléhat konkrétnímu opatření a jak tato opatření realizovat (srov. Šutaj 1995). V diskusi, která probíhala na toto téma v rámci politických stran, se projevila snaha zpochybnit deklarovaný princip diferenciacie mezi Maďary na základě jejich doložené antifašistické činnosti, což je patrné z prohlášení poslance Demokratické strany: „Či bol Maďar červený, čierný alebo zelený, každý sníval len o obnovení Magyarországu“ (J. Suchý podle Šutaj 1995: 50). Toto prohlášení korespondovalo s homogenizací a esencializací maďarského společenství na Slovensku – podobné stanovisko vyjadřuje hlas Komunistické strany Slovenska: „Nebráňme Maďarov a maďarských priateľov, lebo tým ohrozujeme slovenskosť Komunistickej strany Slovenska,

a keď má niekto taký cieľ, nie je dobrým Slovákom, nie je československým štátnym občanom“ (Vadkerty 2002: 380). Náznamy diskuse ukončilo Pověřenectvo SNR 18. května 1945 rozhodnutím, na jehož základě neměli být do politických stran přijímáni žádní Maďaři, a ti, co už byli jejich členy, byli vyloučeni.

Předpokladem aplikace opatření bylo vytvoření nástrojů k rozeznání těch, na něž měla být aplikována. Na úrovni reprezentace byli Maďaři imaginární komunitou definovanou na základě domnělých esenciálních charakteristik. K realizaci konkrétních opatření bylo třeba určit objektivní, administrativně uchopitelné charakteristiky, tj. definovat, koho považovat za Maďara, jinými slovy, jak definovat maďarskou národnost. Objektivizace kategorií „Maďar“ a „maďarská národnost“, které byly oficiálně uznány jako kategorie založené na subjektivním vymezení, byla předmětem právních norem, dekretů a prováděcích nařízení. Různorodost definicí obou kategorií, případně jejich absence, poukazuje na to, že byly vytvářeny a vymezovány účelově, z hlediska momentálních potřeb. To dokládá debata vedená při přípravě Ústavního dekretu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. na téma úpravy československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské. V zápisu z jednání o osnově dekretu z 15. června 1945 se uvádí: „Pojem národnostní příslušnost se v osnově úmyslně neřeší, aby mohla být upravena pružně instrukcemi, jež budou muset přihlížet např. též k speciálním problémům slovenským“ (Jech 2003: 336). V zápětí, 10. července 1945, byl problém uzavřen následovně: „Upouští se výslovně od definice národnostní příslušnosti německé a maďarské. Tento pojem mohou – pokud toho vůbec bude třeba – daleko lépe vymeziti pružnější instrukce“ (Jech 2003: 345). Dekret tedy s oběma kategoriemi pracuje, aniž by, záměrně, podával jejich výklad.

Dekret byl připravován s vidinou prosazení odsunu. V platnost vstoupil v den ukončení postupimské konference, na níž bylo přijato rozhodnutí o odsunu Němců. Stejný postup vůči Maďarům byl jednoznačně odmítnut zástupci Velké Británie a USA. Přesto byli Maďaři, stejně jako Němci, občanství zbaveni. Tento akt symbolického násilí, který se stal součástí právního řádu nového státu, potvrdil a citelně prohloubil podřadné postavení Maďarů. Vedle dosavadních zásahů znamenal ztrátu politických, ústavně občanských a sociálních, širěji lidských, práv. Jeho výsledkem bylo vyřazení Maďarů z politicko-institucionální struktury, vystavení manipulaci a nemožnost bránit se prostředky legitimními v dané struktuře. Ztráta občanství znamenala zároveň odnětí společností, respektive státem, garantované sociální identity (Bourdieu, 1998). Dekret tak byl dalším krokem připravujícím fyzické vymístění.

Symbolické vymístění z občanské komunity předcházela a doprovázela likvidace maďarských institucionálních struktur a znemožnění participovat na všech nově vytvořených institucionálních strukturách nového státu. Mělo být předstupněm odsunu, o jehož prosazení československá politická reprezentace systematicky usilovala, a také výměny obyvatelstva, na niž se soustředila jako na další strategii vymístění. Strategii probíhající souběžně se strategií vymístění formou fyzické dislokace byla vnitřní kolonizace, při níž docházelo k přesouvání Maďarů uvnitř republiky. Když se fyzickou dislokaci Maďarů v plánovaném rozsahu nepodařilo realizovat, byla doplněna, respektive nahrazena, reslovakizací, která byla strategií symbolického vymístění Maďarů směřující k asimilaci. Průběhu realizace těchto strategií se budeme věnovat v následujících kapitolách.

Neodsunem? Vyměníme!

Po postupimské konferenci se československá vláda soustředila na výměnu obyvatelstva, ale nadále počítala s možností prosadit odsun na pařížské mírové konferenci, kde měly být uzavřeny mírové smlouvy s poraženými státy. Celý průběh přípravy výměny i její provádění ovlivňovala aktuální i očekávaná vyjednávání na mezinárodní úrovni a dvoustranná československo-maďarská jednání, jejichž dynamiku do velké míry určoval postup státu vůči československým Maďarům.

Jednání o výměně probíhala na mezistátní úrovni už od prosince 1945, spolu s jednáními o válečných reparacích a restitucích. Maďarská vláda připouštěla reciproční výměnu obyvatel, ale podmiňovala ji zrušením veškerých opatření namířených proti ostatním Maďarům žijícím v ČSR. Ti, kteří by nebyli vyměněni, měli získat občanství a menšinová práva, v opačném případě požadovala maďarská strana jejich připojení k Maďarsku i s územím, na kterém se nacházeli.¹⁴ Další podmínkou zahájení vyjednávání bylo, že maďarské obyvatelstvo nesmí být z Československa vysídlováno, dokud nebude přijato mezinárodní rozhodnutí. To československá vláda jednoznačně odmítla a dvoustranná jednání skončila neúspěchem.

Rozhovory byly obnoveny z podnětu Maďarska v únoru 1946, jednak v reakci na přesídlování Maďarů ze Slovenska do Čech, jednak kvůli obavě, že na konferenci v Paříži jí bude vyčítána neochota vyřešit komplikovanou situaci. Výsledkem únorových rozhovorů byla Dohoda o výměně obyvatel (podepsána 27. února a ratifikována 10. května), během níž měli být vyměněni slovenští Maďaři za ty Slováci a Čechy z Maďarska, kteří se dobrovolně přihlásí.¹⁵ Kromě toho se obě strany shodly na tom, že otázku maďarského obyvatelstva v Československu je třeba dále řešit, a československá vláda se zavázala, že dokud nebude uzavřena další dohoda, nebude další Maďary vysídlovat ani je přesouvat v rámci republiky, s výjimkou případů odůvodněných právními předpisy o využití pracovních sil.

Na základě Dohody byla dále zřízena Československá přesídlovací komise, která sídlila v Budapešti a spolu s Osídlovacím úřadem měla řídit agendu výměny. Osídlovací úřad byl zřízen na základě Dekretu prezidenta republiky č. 27/1945 Sb. ze 17. července 1945 o jednotném řízení vnitřního osídlení. Jeho tři odbory měly řešit vystěhování Němců a Maďarů, přestěhování Slováků ze zahraničí a vnitřní kolonizaci. Svoji činnost zahájil 15. srpna 1945, ale na organizaci výměny se začal podílet až koncem roku 1945. Poté, co dohoda vstoupila v platnost, začala komise v Maďarsku shromažďovat přihlášky Slováků, kteří měli zájem o přesídlení (do 27. května 1946 jich shromáždila 90 097) a na Slovensku začal Osídlovací úřad vybírat obyvatele maďarské národnosti určené k výměně. (Maďarské straně byl předán 26. srpna a obsahoval 105 000 jmen.) Maďarská vláda neustále vznášela námitky proti porušování práv Maďarů na Slovensku a odmítala přistoupit k zahájení výměny. Spoléhala na nalezení dalších možných východisek, která by umožnila zastavit přesídlování, na pařížské mírové konferenci, na níž měly být podepsány mírové smlouvy se státy, které z války vyšly jako poražené. Jejím cílem bylo prosazení korekce trianonské hranice s Rumunskem, definování menšinových práv a dosažení jejich mezinárodní záruky a zabránění násilnému vysídlení Maďarů z jižního Slovenska. Československo očekávalo od konference prosazení protichůdných ustanovení. Konkrétní požadavky obsahovaly tři nóty adresované ministerstvu zahraničí Velké Británie. Týkaly se připojení bratislavského předmostí a schválení možnosti reslovakizovat 250 tisíc a z ČSR vysídlit 200 tisíc Maďarů. V pamětním spisu, který obsahoval komentáře

mírové smlouvy s Maďarskem, trvala československá vláda na tom, aby Maďarsko uznalo trianonskou hranici za oprávněnou, definitivní a nezměnitelnou. Vznela požadavek, aby se Maďarsko zřeklo svatoštěpánské, tj. velkomadžarské myšlenky a z ní vyplývajících územních nároků, užívání dvojitého kříže a tří vrcholů, které připomínají Slovensko, ve státním znaku, dále aby zničilo pomníky a upomínkové předměty připomínající Félvidék (Horní Uhry, tedy soudobé Slovensko). Kromě toho podala návrh na to, aby byla Svatoštěpánská koruna umístěna v Muzeu OSN, s oddůvodněním, že je symbolem revizionismu (Irmanová 2002). Tím v podstatě požadovala vyvlastnění svatoštěpánské koruny, její vymístění z mýtu původu Maďarů jako jednoho z ústředních symbolů maďarské národní identity.¹⁶

Britské ministerstvo zahraničí doporučilo britské vládě rozšíření bratislavského předmostí, pod podmínkou podpory USA nebo Ruska a recipročně, tedy pouze v případě, že by na jiném místě došlo k úpravě hranic ve prospěch Maďarska. Otázku odsunu odkázalo na úroveň dvoustranných jednání zainteresovaných států. Reslovakizaci zhodnotilo jako otázku pro ustanovení mírové smlouvy nerelevantní (srov. Irmanová 2002). Odsun Maďarů z Československa Velká Británie a USA jednoznačně odmítly a Sovětský svaz musel respektovat princip společného rozhodování.

Mírová smlouva s Maďarskem, která byla podepsána v Paříži 10. února 1947 a vstoupila v platnost 15. října 1947, potvrdila trianonské hranice, otázky odsunu ani možnosti menšinové politiky neřešila. Pokus maďarské vlády o garanci postavení v zahraničí žijících Maďarů prostřednictvím menšinové politiky neuspěl.¹⁷ Pátý článek smlouvy obsahoval ustanovení, že o postavení československých Maďarů musí jednat vlády zainteresovaných států. Pokud by nedošlo k dohodě do šesti měsíců od nabytí platnosti smlouvy, mohlo se Československo obrátit na Radu zahraničních ministrů a požádat o pomoc při řešení této situace.

Poslední možnost prosadit odsun Maďarů tím byla vyčerpána a československá vláda se musela spolehnout na další, v té době již připravená a částečně také realizovaná opatření. Největší naděje vkládala právě do výměny obyvatelstva. Ta byla zahájena až v dubnu 1947. Její průběh byl doprovázen neustálými komplikacemi a námitkami maďarské vlády proti nedodržování rovnováhy v majetkové struktuře těch, kteří procházeli výměnou, a kvůli otázce převozu movitého majetku vysídlovaných Maďarů. Na výměnu byli vybíráni ti majetnější, ale bylo jim povoleno odvézt jenom omezenou část majetku. To odporovalo ustanovení šestého článku Dohody o výměně, podle něhož si mohli všichni přesídlovaní odvézt veškerý movitý majetek (Veselý, 2001). Nemovitosti přecházely automaticky do vlastnictví jednoho nebo druhého státu, náhradu za opuštěný majetek měla poskytnout přijímací strana, což v Maďarsku znesnadňovala právě nerovnoměrná struktura vyměňovaných, která vedla maďarskou vládu k několika přerušením výměny. K přerušení výměny v prvních měsících roku 1948 došlo z důvodu špatného počasí. Další fáze výměny proběhla v březnu 1948 a poslední transport Maďarů ze Slovenska byl vypraven 21. prosince 1948. Během roku 1948 byla výměna přerušena kvůli již zmíněnému porušování majetkové rovnováhy. Obnovena byla poté, co československá vláda odsouhlasila navrácení občanství československým Maďarům (Mollnár 1991), které bylo potvrzeno zákonem č. 245/1948 Sb. z 12. října. V druhé půli roku 1948 byli na základě Dohody jednostranně vysídleni Maďaři, kteří byli odsouzeni jako váleční provinilci.

Změna politického systému v únoru 1948 předznamenala posun ve vztazích mezi státy formujícího se východního bloku. Navzdory tlaku k normalizaci vztahů stran Sovětského

svazu československá vláda trvala na dokončení výměny. Ta oficiálně skončila v prosinci 1948. Zbylé sporné otázky vyřešili zástupci obou států během jednání následujícího roku.¹⁸ Ještě v 50. letech se ale řešilo spojování rodin, které byly výměnou rozděleny. Co se týče počtu Maďarů, kteří v letech 1945–1948 opustili Československo, shodují se různí autoři na čísle 89 660. Výrazně se však rozcházejí v počtech lidí v kategoriích dělených podle důvodů odchodu, kterými mohlo být dobrovolné rozhodnutí, nucený odchod jedinců označených za válečné zločince, nebo za tzv. režimisty¹⁹, kteří přišli na Slovensko po vídeňské arbitráži, ať už jako zaměstnanci maďarského státu, nebo v rámci běžné pracovní migrace (srov. Šutaj 1995, Vadkerty 2002, Bobák 1996). Rozpory jsou přítomné také v případě určení počtu Slováků, kteří opustili Maďarsko (oscilují kolem 70 000), a rozlohy pozemků, které vyměňovaní po sobě zanechali (tamtéž). Údaje se sice neshodují, ale nejsou ani zcela protichůdné. Maďarský majetek zanechaný na Slovensku více než dvojnásobně přesahoval majetek, který Slováci zanechali v Maďarsku, což poukazuje na to, jak významnou roli při sestavování seznamů sehrál majetkový status vyměňovaných.

Kdo nepracuje, ať nejl

Další ze strategií fyzického vymístění Maďarů bylo jejich přesouvání v rámci republiky, které probíhalo jako součást tzv. vnitřního osídlení. V dekretu prezidenta republiky č. 27/1945 Sb. o jednotném řízení vnitřního osídlení bylo široce definováno jako „soubor všech opatření, kterými se podle zvláštních předpisů o tom vydaných má dosáhnouti navrácení všech oblastí Československé republiky původnímu slovanskému živilu“ (Jech 2003: 296–297).

Šlo především o zasídlování rozsáhlých vyliďněných oblastí v pohraničí, odkud byli odsunuti čeští Němci. Přesun Maďarů do Čech jako možné doplňkové řešení „maďarské otázky“ byl inspirován umístováním nezaměstnaných slovenských dělníků organizovaným slovenskými úřady. Zatímco slovenští dělníci odcházeli do Čech dobrovolně, o přesunu Maďarů bylo rozhodnuto úředně. Československo ho zároveň úspěšně využilo k nátlaku na Maďarsko, které realizaci výměny obyvatelstva odmítalo.²⁰ Z hlediska zájmů státu tedy řešil přesun Maďarů do českého pohraničí hned několik „problémů“. Zajišťoval levnou pracovní sílu ve vyprázdněných pohraničních oblastech, byl dalším z prostředků narušení kompaktního maďarského osídlení na jižním Slovensku a uvolnění pozemků pro chudé Slováky, případně pro reemigranty, a sloužil také jako nástroj k vyvíjení nátlaku na Maďarsko, které odmítalo jednat o dalších, pro stát zásadnějších, způsobech vymístění, mezi které patřila hlavně výměna. Prováděním přesunu byl pověřen opět Osídlovací úřad.

Nejednalo se ovšem pouze o přesuny do Čech. Předcházelo jim zařazování Maďarů do pracovních táborů a jejich nasazování na poválečné rekonstrukční a zemědělské práce, k němuž docházelo těsně po osvobození území.

Přesun obyvatel maďarské národnosti ze Slovenska do Čech probíhal ve třech etapách. Oprávnění k přesídlení bylo založeno na odnětí občanství. Na dekret o odnětí občanství navazoval dekret prezidenta republiky č. 71/1945 Sb z 19. září, o pracovní povinnosti osob, které pozbyly československého státního občanství.²¹ Dekret umožňoval zřizování pracovních táborů a vymezoval, kdo podléhá pracovní povinnosti. Jednalo se sice o práci za náhradu, její charakter byl však donucující, protože osoby podléhající pracovní povinnosti musely ulože-

nou práci nutně vykonávat. Pro případ neuposlechnutí byly stanoveny sankce (Jech 2003). I v tomto případě byla platnost dekretu omezena jen na českou část republiky. Na Slovensku se vycházelo z dekretu č. 88/1945 Sb. o všeobecné pracovní povinnosti z 1. října 1945, který předepisoval pracovní povinnost pro dospělé práceschopné obyvatelstvo a vztahoval se na nezaměstnané. Významně se dotkl Maďarů, kteří byli v průběhu roku 1945 hromadně propouštěni. Po odnětí občanství coby ne-občané práci získat nemohli, jako cizinci ale také ne, protože se na ně nevztahoval zákon 333/1939 slovenského zákona o zaměstnávání cizinců.²² V tomto případě je tedy právní řád jako cizince nerozeznával, pro potřeby plánovaného odsunu ale jako cizinci být rozeznáni museli, protože odsun bezdomovců nebyl podle zásad mezinárodního práva přípustný (Jech 2003). To bylo zajištěno uznáním naturalizačních aktů Maďarska, které následovaly po obsazení československého území. Maďaři, kteří měli být odsunuti, byli tedy považováni za maďarské státní občany, nikoli za osoby bez občanství.²³ Zde je patrný rozpor v právním diskurzu, způsobený účelovým definováním statusu Maďarů, které usnadňovalo možnost manipulace s nimi.

V kategorii nezaměstnaných tedy Maďaři podléhali dekretu o všeobecné pracovní povinnosti, na jehož základě byly organizovány jejich přesuny na práci do českých částí republiky. První etapa přesunů probíhala ve dvou vlnách, od září do prosince 1945. Osídlovací úřad sestavil seznamy Maďarů určených k přesunu, který byl v první fázi prováděn násilně a z větší části tajně. Práceschopní muži byli shromážděni ve sběrných táborech a odesláni do Čech. Jejich příbuzní je měli následovat. Dodatečně bylo přijato usnesení, že je nutné přesunout celou rodinu, což bylo charakteristické pro druhou vlnu. Koncem roku 1945 bylo pod tlakem Maďarska přesídlování pozastaveno. Maďarská vláda tím podmínila zahájení rozhovorů o oficiální výměně obyvatelstva. Z přibližného počtu 12 tisíc přemístěných se většina vrátila ještě do konce roku zpátky domů (Šutaj 1995: 66). Současně s těmito přesuny se připravovaly plány na rozptýlení Maďarů z jižního Slovenska do slovenských měst a na osídlení severního Slovenska. Pověřenectvo vnitra přitom zároveň přijímalo vyhlášky, odporující výše uvedeným plánům, o odmaďarštění slovenských měst ve „středozemí“. Vystěhovávaní maďarské inteligence do jižních okresů bylo motivováno přesvědčením o brzkém prosazení odsunu (viz Šutaj 1995: 67).

Druhá etapa přesídlování měla být založena na dobrovolnosti. Nábor dobrovolníků, oficiálně označený jako „pomoc Slovenska českým oblastem při zemědělských pracích“, probíhal na území celého Slovenska a z hlediska řešení „maďarské otázky“ skončil naprostým neúspěchem. Převážná většina z přihlášených byla slovenské národnosti.

Třetí etapa přesídlování do Čech byla motivována snahou přimět maďarskou stranu k naplnění ustanovení Dohody o výměně obyvatelstva. Probíhala ve létě roku 1946 a byla prezentována jako součást přesunu pracovních sil, právně podložených dekretem prezidenta republiky č. 88/1945 Sb. o všeobecné pracovní povinnosti. Nebyla tudíž napadnutelná z hlediska Dohody o výměně obyvatelstva, v níž bylo ustanoveno, že Československo nebude další Maďary vysídlovat ani je přesouvat v rámci republiky, s výjimkou případů odůvodněných právními předpisy o zaměstnávání pracovních sil. Na základě zmíněného dekretu vyhlásila vláda všeobecnou pracovní povinnost pro maďarské obyvatele jižního Slovenska v délce trvání jednoho roku, s možností prodloužení o dalších šest měsíců (srov. Vadkerty 2002, Mollnár 1991).

Na Slovensku bylo pro potřeby další fáze vnitřní kolonizace vydáno 25. února 1946 „Vykonávacie nariadenie Sboru povereníkov SNR o zamestnávání Maďarov a Nemcov, ktorí podľa ústavného dekrétu prezidenta republiky č. 33/1945 Sb. stratili československé štátne občianstvo“, kterým byla zahájena další etapa přesídlování označeného jako nábor. Ve skutečnosti šlo o výběr a deportace Maďarů, kteří nebyli vybráni k výměně, do Čech. V případě osob už jednou určených k deportaci nebylo možné učinit výjimku. Deklarované záměry této akce jednoznačně potvrdily její účel: narušení kompaktního maďarského osídlení na jižním Slovensku, asimilace Maďarů v rámci ČSR a získání půdy pro slovenské bezzemky a repatrianty (Šutaj 1995: 184–189).

V rámci této etapy přesídlování byl slovenským pověřencem vnitra vydán důvěrný příkaz pro okresní výbory týkající se bezpečnostních opatření během deportace Maďarů, protože se předpokládala možnost odporu. Ten umožňoval vydat ve vybraných obcích zákaz vycházení v nočních hodinách. Dále bylo možné na základě příkazu zakázat volný pohyb příslušníkům maďarské menšiny, pokud neměli cestovní povolení, a podniknout další represivní kroky. Mollnár (1991) zmiňuje i případy, kdy se v některých obcích používalo k označení dospělých Maďarů písmene „M“, u dětí do 15 let se používala modrá páska na ruce nebo destička na krku zavěšená na bílé stužce. Vydané příkazy a zákazy nebylo třeba zdůvodňovat a stejně tak se proti nim postížení nemohli odvolat. Do konce srpna byly pro určené maďarské rodiny vydány pracovní výměry o přidělení na zemědělské práce do Čech. Následující den po jejich doručení byl obvykle dnem deportace. Proti výměru se bylo možné do tří dnů odvolat, ale odvolání nemělo odkladný účinek. Postavení Maďarů se jejich přesídlením nijak nezlepšilo. Nadále neměli občanství, byla omezena svoboda jejich pohybu, místní obyvatelé je v souvislosti se „zlatokopecskou horečkou“, která v pohraničí po odsunu Němců zavládla, přijímali s nedůvěrou (Mollnár 1996, Vadkerty 2002, Hanzlová 2002). Byla dokonce vydána i nařízení, která zakazovala sňatky mezi Maďary a Čechy nebo jinými Slovany, což bylo projevem segregáčnické politiky, která šla paradoxně proti, v té době již plánované, asimilační politice. Tato fáze přesídlení byla ukončena 22. února 1947, během ní bylo do Čech nedobrovolně přesunuto 9 610 rodin, což činilo 41 640 osob, a to na základě dekrétu č. 88/1945 Sb. o všeobecné pracovní povinnosti ze dne 1. října 1945.

Koncem jara 1948 měl vypršet termín pracovní povinnosti Maďarů. Českoslovenští politici hledali prostředky, jak je v Čechách udržet, protože stát stále trpěl nedostatkem pracovních sil v pohraničních oblastech. Nabídka podmíněného udělení občanství se nesetkala s dostatečným ohlasem, a tak byl přijat nový zákon (č. 175/1948 Sb.), který umožňoval prodloužení pracovní povinnosti o dva roky (Mollnár 1991). Situaci vyřešila dohoda, v níž Maďarsko přistoupilo na obnovení výměny obyvatel a Československo na to, že navrátí československým Maďarům státní občanství. Maďaři se postupně začali navracet zpátky. Pro většinu z nich to byl návrat v jistém smyslu do prázdna, protože majetek opuštěný vysídlení byl zatím přidělen repatriantům, případně tzv. důvěrníkům z řad slovenských občanů. Podle zásad umístění náboristů, (jak byli označováni Maďaři navrátilí se na Slovensko), které stanovilo Předsednictvo ÚV KSS, měli být rolníci, jejichž majetek byl zkonfiskován a přidělen, umístění na náhradní pozemek. Ti, jejichž majetek byl zkonfiskován, ale nepřidělen, ho měli dostat zpátky (srov. Šutaj 1993, Vadkerty 2002).

Ukončení přesídlování souviselo se silicím vlivem Sovětského svazu ve střední a východní Evropě. Konflikty mezi satelitními státy nebyly žádoucí a „národnostní“ spory měly být potlačeny ve prospěch internacionalismu. Národní „očista“ měla být nahrazena „očistou“ třídní. To nahrávalo asimilačním plánům Československa, v něž se transformovaly strategie fyzického vymístění. Československým Maďarům bylo na základě zákona č. 245/1948 Sb. o státním občanství osob maďarské národnosti z 25. října navraceno státní občanství, menšinová práva jim ale přiznána nebyla. Občanství bylo uděleno pouze těm, kteří byli československými státními občany k 1. listopadu 1938, pokud měli trvalé bydliště na území ČSR, nebyli občany jiného státu a těžce se neprovinili proti republice. Zisk občanství byl podmíněn složením slibu věrnosti do 90 dní ode dne platnosti zákona o občanství (Šutaj 1993). Na Slovensku bylo mnoho Maďarů, kteří nespĺňovali podmínky stanovené zákonem a které se dosud nepodařilo vystěhovat. Na základě jednání vlád obou států jich byla část jednostranně vysídlena ještě v rámci výměny. Problém s neumístěnými náboristy, s důvěrníky zbavenými doposud spravovaného majetku a s nežádoucími obyvateli jižního Slovenska měla vyřešit tzv. Akce Jih. Byla dalším plánem na přesun obyvatel do českých oblastí státu, přičemž manifestním kritériem výběru byl třídní princip. K přesunu byli určeni ekonomicky silní obyvatelé jižního Slovenska, jednalo se však téměř výhradně o Maďary.²⁴ Akce Jih tak spojovala dva záměry – nivelizaci majetkové struktury a další urychlení asimilace maďarské menšiny narušením kompaktního osídlení. Akce nakonec nebyla realizována. Zabránil tomu Ústřední výbor KSČ s odůvodněním, že výběr osob na přesun nebyl adekvátní, protože do seznamu byly zařazeni i dělníci a drobní rolníci. Jistou roli pravděpodobně sehrály také protesty maďarské vlády (Šutaj 1993). Touto epizodou byly nucené přesuny Maďarů v rámci Československa ukončeny.

Co minulost napáchala...

Území jižního Slovenska se po rozpadu rakousko-uherské monarchie a vytyčení hranic jeho nástupnických států stalo předmětem sporů mezi Maďarskem a Československem. Na základě trianonské mírové smlouvy vznikl maďarský stát, který tvořilo 28,5 % původního území Uherska. Z dosavadních obyvatel Uherska se za hranicemi maďarského státu ocitlo 30 % těch, kteří se identifikovali, respektive byli identifikováni, jako Maďaři (Irmanová 2002: 194), z toho bylo přes 600 tisíc na jižním Slovensku.²⁵ Maďarský stát byl od počátku svého vzniku zatížen mírovým uspořádáním, které nerespektovalo deklarovaný princip tvorby poválečných hranic, tj. princip nároku národů na sebeurčení. Jeho výsledky byly v meziválečném Maďarsku otevřeně považovány za křivdu. Území, na něž si Maďarsko dělalo nárok a které se stala součástí Československa a Rumunska, se v meziválečném období stalo předmětem revizionistických snah. Československo pocíťovalo nutnost posílit legitimitu geografické hranice jižního Slovenska, která byla stanovena trianonskou smlouvou po první a potvrzena po druhé světové válce. Oprávněnost nároku na sporné území mohla být doložena statistickým zjištěním, že významná část jeho obyvatelstva je slovenská.

Už mezi válkami byl proto na Slovensku podporován reslovakizační proces, jehož základním předpokladem bylo, že v období monarchie na tomto území podlehl velké množství původně slovenských obyvatel pomadžarštění. Cílem reslovakizace bylo umožnit odnárodněným

Slovákům resuscitovat jejich „pravou“ identitu. Idea reslovakizace demonstruje představu vnímání národa jako přirozené entity a národní příslušnosti jako danosti, která sice může být dočasně násilím potlačena nebo překryta, ale v příznivých podmínkách opět „vystoupí na povrch“.

Po válce se na meziválečné reslovakizační tendence navázalo. Reslovakizace však byla pojata systematicky a organizovaně. Její východiska formuloval Manifest SNR ze 4. února 1945 vymezením dvou kategorií Maďarů. První tvořili tzv. režimisté, kteří přišli do oblasti po vídeňské arbitráži a měli opustit republiku na základě Dohody o příměří. Druhou tvořili Maďaři, kteří byli občany státu už před 2. listopadem 1938. Ty Manifest dále dělil na demokraticky smýšlející Maďary, kteří se podíleli na boji proti fašismu, na fašisticky a hungaristicky orientované Maďary a na pomadžarštěné Slováky, kterým bylo nutné umožnit návrat do slovenského národního života (Klimeš 1965: 487).

Legitimizace reslovakizace se odvíjela v duchu náprav nespravedlností z minulosti. Předseda reslovakizační komise akci okomentoval slovy: „[...] reslovakizační akcí se napraví to, co minulost na našem lidu napáchala. Československá vláda dává možnost pomadžarštěným Slovákům, aby se dobrovolně vrátili k slovenskému národu“ (M. Huba podle Šutaj 1995: 85). Součástí procesu prosazování oprávněnosti reslovakizace byla kritika, kterou vznášela Slovenská politická reprezentace vůči meziválečné menšinové politice. Vinila ji z přílišného liberalismu, konkrétně z toho, že umožnila existenci maďarského školství, čímž napomáhala reprodukování maďarského národního povědomí a zabránila slovenskému obyvatelstvu splnit svoje národní poslání – poslovenštění pohraničního území (Vadkerty 2002).

Dynamika reslovakizace²⁶ byla ovlivněna připravovanou výměnou obyvatelstva. Pro její potřeby byla zřízena Ústřední reslovakizační komise. Její začlenění do struktur Osídlovacího úřadu umožňovalo koordinované vytváření seznamů obyvatel určených na výměnu, pro vnitřní kolonizaci a reslovakizaci. Synchronizací seznamů mělo být zabráněno případnému vyměnění „neobrozených Slováků“. Být reslovakizován znamenalo získat zpátky československé státní občanství a vyhnout se tak případné výměně.

Pro potřeby reslovakizace bylo také třeba nutno přesně definovat, koho považovat za Maďara a koho ne, respektive definovat význam pojmu „maďarská národnost“. Sbor pověřenců připravil směrnice stanovující, kdo je oprávněn podat přihlášku k reslovakizaci. Ty dále upřesnily Pověřenectvo vnitra v Pokynech ke směrnicím pro reslovakizaci obyvatelstva maďarské národnosti. Zároveň vydalo vyhlášku, kterou se nařizovalo provedení reslovakizace. Vyhláška obsahovala negativní vymezení maďarské národnosti. Za jedince maďarské národnosti *nebyly* považovány jednak „osoby, které se při sčítání v roce 1930 přihlásily ke slovenské, české nebo jiné slovanské národnosti“, jednak „osoby, které se k této národnosti hlásí dnes a mají slovenský, český nebo jiný slovanský původ, pokud se nikdy neprovinily proti Československu, nebyly funkcionáři fašistických, maďarských politických stran a jejich organizací a nenapomáhaly maďarizaci“ (Šutaj 1995: 85).

Při ověřování informací o národnosti se pracovalo s údaji z předválečných sčítání lidu, aktuální sebe-identifikace se zjišťovala povinným přihlašovaním osob v obcích, které proběhlo na jižním Slovensku na jaře 1945 a ze soupisu obyvatel téže oblasti z počátku roku 1946.²⁷ Samotná žádost o reslovakizaci měla být posuzována na základě tzv. subjektivních a objektivních znaků příslušnosti ke slovenskému národu. Za subjektivní znak bylo považováno podání žádosti, znaky objektivní byly stanoveny prováděcí směrnicí Sboru pověřenců. Za rozhodující

objektivní znaky byly označeny: užívaný jazyk, jazyk, v němž byly vychovávány děti, navštěvované školy, členství ve spolcích a organizacích, rodinné a příbuzenské svazky, smíšené manželství, skutečnost, zda příbuzní přesídlili do Maďarska či nikoliv.²⁸ Důležité byly ale i další faktory. Podle usnesení vlády z 9. srpna 1946 mělo být při reslovakizaci postupováno tak, aby nebyla zmařena možnost vystěhovat 100 tisíc Maďarů. Neměly být reslovakizovány osoby, považované za zrádce a kolaboranty, inteligence a osoby, které mají bydliště v tzv. osídlovacím prostoru jižního a jihovýchodního Slovenska, a osoby, které jsou vlastníky půdy s výměrou větší než 5 katastrálních jiter (Šutaj 1995). I v případě reslovakizace tak hrál významnou roli majetkový status Maďarů. Reslovakizováni měli být přednostně příslušníci chudších vrstev, zatímco s majetnějšími Maďary se počítalo pro výměnu. Dalším faktorem bylo místo bydliště a profese žadatele. Vstřícněji bylo postupováno u žadatelů z obcí nacházejících se mimo souvislé maďarské osídlení, protože tento faktor byl považován za příznivý z hlediska usnadnění asimilace.

Jistou roli ale sehrál také citelný nedostatek lidí způsobený odsunem Němců, který se začal brzy projevovat. Vzhledem k nedostatku dělníků, učitelů a duchovních byli příslušníci těchto profesí reslovakizováni přednostně. Dělníci měli být přesunuti do vylidněného pohraničí. Tisíc pět set maďarských učitelů se muselo přestěhovat na slovenská etnická území a poslovenštit si maďarsky znějící příjmení (srov. Vadkerty 2002, Šutaj 1995).

Dokladem subjektivního vyjádření příslušnosti bylo pouhé podání žádosti o reslovakizaci, což otevíralo Maďarům pole pro taktizování. Samotný proces posuzování žádosti o reslovakizaci byl pro Maďary dočasnou ochranou. Oddaloval, ačkoli nevyklučoval, přesídlení, a to jak v rámci výměny, tak v rámci vnitřní kolonizace. Přeregistrování v rámci reslovakizace pak znamenalo získání občanství, což zabraňovalo zařazení do seznamů osob určených na výměnu a umožňovalo opětovné zapojení do institucionálních struktur státu. Podání přihlášky k reslovakizaci se tak stalo strategií přežití slovenských Maďarů, což naznačuje fakt, že k reslovakizaci se v oblasti jižního Slovenska přihlásilo přes 350 tisíc jedinců. Přitom při sčítání z roku 1946 se ze 727 832 sečtených obyvatel přihlásilo k maďarské národnosti 544 444 (srov. Vadkerty 2002: 412). Původní záměr diferencovat mezi nimi na základě vydaných předpisů se díky přetrvávající nejistotě o uskutečnění vysídlení Maďarů proměnil. O reslovakizaci se začalo uvažovat jako o prostředku změny národnosti nevysídlených a v podstatě nevysídlitelných Maďarů. Důraz kladený právě na tento způsob řešení „maďarské otázky“ mohl být zároveň výsledkem strategického kalkulu politických představitelů, kteří se obávali negativních důsledků vylidnění Československa, odkud byla odsunuta pětina z celkového původního počtu obyvatel. Obě motivace vedoucí k reslovakizaci se nevyklučují, pro tu druhou však chybí opora v dokumentech. Podporuje ji výše zmíněná přednostní reslovakizace Maďarů „nedostatkových“ profesí.

Reslovakizace se stala účelovým projektem, jehož žádoucím výsledkem byla delegitimizace nároků Maďarska na sporné území a následně delegitimizace požadavku menšinových práv pro maďarské obyvatelstvo v Československu. Proces zpočátku prezentovaný jako pokus o iniciování zpětného chodu asimilace maďarizovaných Slováků v souvislosti s permanentní nejistotou týkající se odsunu Maďarů plynule přešel do slovakizace, asimilační strategie, jejímž výchozím bodem měla být administrativní změna národnosti těch, kdo se identifikovali jako Maďaři. Vymístění fyzické bylo nahrazeno vymístěním symbolickým, realizovaným prostřednictvím hromadného administrativního pozměňování národnosti. K tomu docházelo poté, co bylo represivními opatřeními posíleno jejich vědomí příslušnosti k maďarskému národu. Šlo o uplatnění

symbolického násilí prostřednictvím administrativního vymístění ze sociální identity. To dále posílilo význam již zrealizovaných opatření, mezi které patřilo zrušení maďarských škol nebo spolků, poslovenšťování jmen obcí jižního Slovenska a pozměňování maďarských jmen a příjmení u reslovakizovaných osob, stejně jako u náboristů. Otevřeně asimilační byly také plány na převýchovu „nových Slováků“, tedy těch, kteří byli v rámci reslovakizace přeregistrováni. Poté, co obdrželi reslovakizační dekret, museli podepsat slib věrnosti státu. Připravoval se pro ně rozsáhlý vzdělávací program, který jim měl zprostředkovat symbolickou výbavu národního vědomí. Jeho součástí měly být všeobecné kurzy slovenštiny, dějepisu a zeměpisu, vaření, divadelní představení, vydávání speciálních osvětových a naučných tiskovin. V rámci výuky dějepisu měla být velká pozornost věnovaná „přehodnocení těch témat maďarské historické vědy, které poškozují slovenské zájmy“ (Vadkerty 2002: 463). Za ty byly označeny například teorie jednotného maďarského státu, maďarizace, nadřazenost maďarské kultury v Karpatské kotlině a téma Sváté koruny. Z velkoryse pojatých metodických plánů „převýchovy“ se realizovaly především jazykové a vlastivědné kurzy, kurzy vaření a šití. Malý ohlas, který vzbudily (počet účastníků je vyčíslen na 70 125, což ve srovnání s počtem reslovakizovaných a přesídlených není mnoho), se ještě výrazně snížil na počátku roku 1948. Slovenské státní orgány proto navrhly ztraktivnění kurzů, k němuž už nedošlo. Mizivý efekt v kombinaci s finanční náročností organizace kurzů vedl k upuštění od jejich realizace (srov. Vadkerty 2002).

Výsledky reslovakizace se krátkodobě jevily jako velmi úspěšné. Formálnost celé akce se projevila v následujících letech při sčítání obyvatel. Ta probíhala v podmínkách relativního klidu, kdy Maďaři nebyli nuceni při sebeidentifikaci taktizovat. Výsledky censů vykazují výrazný nárůst počtu československých občanů, kteří se přihlásili k maďarské národnosti.²⁹

Z pohledu československé politické reprezentace skončil pokus o vymístění Maďarů fiaskem. Fyzické vymístění se podařilo realizovat pouze částečně. Odsunu, původní prioritě, zabránil nesouhlas vítězných velmocí. Výsledky výměny byly neuspokojivé a přesídlování v rámci republiky se jako prostředek narušení kompaktního maďarského osídlení neosvědčilo, protože většina přesídlených Maďarů se vrátila na Slovensko poté, co bylo rozhodnuto o navrácení občanství. Také výsledky reslovakizace byly z hlediska původního politického záměru nulové. Hromadná změna národnostní struktury jižního Slovenska se projevila jen dočasně a výhradně na administrativní úrovni. Vymístění ze sociální identity a jejího nahrazení novou národní identifikací nebylo dosaženo. Z hlediska zúčastněných aktérů znamenalo poválečné období traumatickou zkušenost, která je dodnes významným konstitutivním prvkem jejich kolektivní identity (srov. Hanzlová 2002).

Závěr

Na příkladu pokusu o dovršení projektu československého národního státu „očistou“ od Maďarů bylo vymístění tematizováno jako systematicky připravovaný a řízený proces nuceného opouštění prostoru, při jehož realizaci se uplatňuje jak fyzické, tak symbolické násilí. Nedílnou součástí vymístění Maďarů z Československa, zamýšleného původně jako „pouhá“ fyzická dislokace, byla odpovídající reprezentace symbolické národní komunity, která formovala obraz Maďarů jako viníků zániku republiky a válečného traumatu, jako

nepřátel a překážky další existence československého státu. Diskurzivní praktiky vymístění, které předcházely a doprovázely snahu realizovat vymístění fyzické, byly prostředkem symbolické „očisty“ národní komunity a v určitých oficiálně artikulovaných formách plnily funkci legitimizace fyzického vymístění. Zároveň měly velký význam při rekonstrukci sociálního řádu a posílení národní kolektivní identity Čechů a Slováků v anomických poválečných podmínkách.

Tato případová studie zdůrazňuje, že „očista“ národní komunity fyzickým vymístěním těch „nežádoucích“ je nutně doprovázena „očistou“ symbolickou, realizovanou na diskurzivní úrovni, prostřednictvím specifické reprezentace. Oba aspekty vymístění jsou oddělitelné jen analyticky. Hranice, za které jsou jedinci vymíšťováni, mohou být jak reálné, tak imaginární, přičemž vymístění za imaginární hranice nemusí být méně reálné ve svých důsledcích.

Předložený text zároveň demonstruje, jakými způsoby mohou političtí představitelé státu disponující monopolem na fyzické a symbolické násilí a jednající v zájmu národní komunity, která je považována za legitimního vlastníka státu (Brubaker 1998), realizovat „očistu“ národního státu. Upozorňuje na moc státu formovat struktury myšlení a přispívat k reifikaci konstruovaných kategorií, z nichž stát zpětně vyvozuje legitimitu své existence.

Poznámky

- ¹ Od počátku roku 1945 docházelo k přebírání moci na postupně osvobozovaném území, což umožnilo a zároveň katalyzovalo realizaci konkrétních záměrů. V roce 1948 jejich realizace postupně ustávala, a to jednak v souvislosti se začleněním Československa do sovětského mocenského bloku, jednak velmi pravděpodobně také v souvislosti s akutním nedostatkem lidí v republice, který byl zapříčiněn částečně válečnými ztrátami, především však odsunem československých Němců.
- ² Tzv. mnichovská dohoda, podepsána 29. září 1938 zástupci Velké Británie, Francie, USA a Německa, obsahovala požadavek odstoupení československých pohraničních oblastí Německu do 10. října a vyřešení otázky případného odstoupení území obydleného příslušníky polské a maďarské národnosti do tří měsíců. V reakci na obsazení území Německem 1. října, Polsko obsadilo území Těšínska, Oravy a Spiše, a Maďarsko na základě vídeňské arbitráže z 2. listopadu. 1938 obsadilo jižní a východní Slovensko a část Podkarpatské Rusi.
- ³ Prozatímní československá vláda byla uznána Velkou Británií 21. července 1940, Sovětským svazem 18. července 1941, v souvislosti s podepsáním mezistátní úmluvy. Dne 31. července 1941 pak vládu předběžně uznaly také Spojené státy.
- ⁴ Při sčítání obyvatel v roce 1930 se v Československu přihlásilo k německé národnosti 3 304 641 Němců a 603 764 Maďarů. (Historická statistická ročenka ČSSR 1985). Je ovšem třeba zdůraznit, že státem realizovaná statistická sčítání mohou sociální realitu jak popisovat, tak také formovat. Jsou jedním z významných nástrojů, které mohou sloužit k legitimizaci určitých nároků moderních států a zároveň ke zvěčňování konstruovaných kategorií, v tomto případě kategorie národnosti. Národnost jako kategorie závislá na subjektivním stanovisku, ale statistikami objektivizovaná, je pak také díky nim pocíťovaná jako reálná, určitelná, hmatatelná. Je účelově využívána jako objektivní kritérium, ačkoli je jen fixací určitého subjektivního vyjádření v určitém čase. Sčítání lidu, jako nástroje objektivizace kategorií, mohou být na jedné straně nástrojem dominance státu nad jedinci, na druhé straně dávají aktérům prostor pro kalkulaci a taktické využití výsledků; v jejich prospěch podle momentální situace. Nebezpečí pro taktizujícího aktéra spočívá v patrné mocenské nerovnováze ve vztahu k možnosti účelového využití shromážděných údajů *ex post*.

- ⁵ Například v desátých a dvacátých letech 20. století docházelo k rozsáhlým přesunům na Balkáně. Součástí mírové smlouvy v Neuilly, která stanovovala podmínky uzavření míru mezi vítěznými státy a Bulharskem, byl článek zavazující Bulharsko k výměně obyvatelstva s Řeckem. Do dubna roku 1927 přesídlilo sto tisíc Bulharů z Thrákie a Makedonie a asi padesát tisíc Řeků z Bulharska. V roce 1923 došlo k masové výměně obyvatel mezi Řeckem a Tureckem na základě smlouvy v Lausanne.
- ⁶ Dekrety prezidenta Československé republiky, které byly přijímány v letech 1940–45, vstupovaly v platnost mimoparlamentní cestou. Poválečným parlamentem byly projednány, schváleny a prohlášeny za zákon. Jejich předmětem bylo obnovení výkonu moci nad státním územím a zajištění obnovy hospodářského, politického a sociálního systému Československa. Právně bylo jejich vydávání zakotveno Ústavním dekretem prezidenta republiky č. 2/1940 Úř. věst. čsl. o prozatímním výkonu moci zákonodárné (Jech 2003).
- ⁷ Na základě vídeňské arbitráže bylo v roce 1938 Maďarsku odstoupeno území jižního Slovenska. V tomto případě byla přítomnost maďarské menšiny v Československu příčinou zpochybnění a následné korekce hranic vytyčených trianonskou smlouvou v roce 1920.
- ⁸ Neexistují oficiální dokumenty, které by dokládaly průběh nějakých jednání na toto téma. V diskusi o několika kapitolách vládního programu Národní fronty Čechů a Slováků, týkající se státního občanství československých občanů německé a maďarské národnosti a německého školství, byla řešena také otázka odsunu. Gottwald k ní podotkl: „Ta je tady jak Kolumbovo vejce. [...] [Z]ápadní velmocí už transfer odmítly. Při jednání o příměří s Maďarskem Balfour a Harriman odmítli, aby transfer přišel do podmínek příměří, Molotov byl pro. Hodně nám pomůže Rudá armáda. Bude ovšem záležet na tom, jak půjde vojenský postup. Značný problém bude v Košicích. Tam zůstalo mnoho aňášů až do konce. Na Slovensku teď máme více Maďarů než dříve, protože Rudá armáda šla od jihu na sever a oni neměli kam utéct. Když je nebudeme moci jinak poslat, tedy rozhodně na práci.“ (Klimeš 1965: 418). Dovětkem tak předznamenal další z později realizovaných represivních opatření.
- ⁹ Národní fronta Čechů a Slováků byla orgánem, který měl sjednocovat politické strany a všechny ostatní politické i zájmové subjekty v Československu. Národní fronta byla nadřazená parlamentu, osobovala si nárok rozhodovat o existenci, respektive neexistenci všech politických subjektů v republice. Na základě konsensu subjektů sdružených v Národní frontě byla zrušena například Agrární strana, s odůvodněním, že se podílela na kolaboraci s německým režimem.
- ¹⁰ Ve článku VIII Košického vládního programu se uvádí: „Z občanů Československé republiky německé a maďarské národnosti, kteří měli československé státní občanství před Mnichovem 1938, bude státní občanství potvrzeno a event. návrat do republiky zajištěn u antinacistů a antifašistů, u těch, kteří vedli už před Mnichovem aktivní boj proti Henleinovi a proti maďarským iredentistickým stranám a za Československou republiku, [...] u ostatních československých občanů německé a maďarské národnosti bude československé státní občanství zrušeno. Tito občané mohou znovu optovat pro Československo, přičemž si úřady republiky ponechávají právo individuálního rozhodnutí o každé žádosti“ (Košický vládní program 1974: 18–19).
- ¹¹ Publicista Reszö Peéry (1910–1977) žil do roku 1946 na Slovensku, odtud odešel do Maďarska, které opustil po potlačení revoluce v roce 1956. Během války publikoval antifašistické statě a eseje v listech *Esti Újság* a *Magyar Hirlap*.
- ¹² Sbor pověřenců byl vedle Slovenské národní rady nejvyšším výkonným orgánem státní moci pro území Slovenska v obnoveném státě (působil v letech 1944–1960). Jeho členové stáli v čele jednotlivých pověřenectev. V české části republiky neměl Sbor pověřenců obdoby a byl základem asymetrického poválečného politického modelu. SNR ani Sbor pověřenců fakticky nepodléhaly centrální vládě. Důsledkem tohoto uspořádání bylo, že některé právní normy přijímané centrální zákonodárnou mocí byly na Slovensku upravovány vykonávacími nařízením modifikovanými podle zájmů SNR. V mnoha otázkách také docházelo ke kompetenčním sporům (srov. Jech 2003).

- ¹³ Některé názvy měst, které byly poslovenštěny už po založení první republiky, nebyly shledány dostatečně slovenskými, což vedlo k dalšímu přejmenování. Například dnešní Štúrovo bylo do roku 1918 nazýváno Párkány [Párkán] a do roku 1938 Parkan. Seznam přejmenovaných obcí viz Vadkerty 2002: 698–703.
- ¹⁴ Podrobněji viz Kaplan (1990), Irmanová (2002).
- ¹⁵ Součástí dohody byl závazek maďarské strany, že nebude klást překážky Čechům a Slovákům, kteří se rozhodnou přisídlit do ČSR. Otázka občanství byla vyřešena tak, že aktem přestěhování ztratil jedinec závazky ke státu, který opouštěl, a získával občanství druhého státu. Dohoda dále ustanovovala možnost přestěhovat z Československa do Maďarska jednosměrně maximálně 1 000 občanů maďarské národnosti, kteří se dopustili trestného činu podle § 1–5 n. SNR č. 33 z 15. 5. 1945. Na základě dohody byla ke shromažďování přihlášek Čechů a Slováků v Maďarsku zřízena Československá přesídlovací komise se sídlem v Budapešti (Veselý 2001).
- ¹⁶ Paradoxní je, že požadavek byl v době, kdy ho československá strana vznesla, víceméně splněn. Svatoštěpánská koruna nebyla na konci války v Maďarsku, ale v rukách americké armády. Ta ji získala jako válečnou kořist od stoupenců maďarského fašistického vůdce Strany šípových křížů Szálasiho (u moci od 16. října 1944 do 13. února 1945), kteří utekli v roce 1944 před Rudou armádou z Maďarska do Rakouska, kde je zajali američtí vojáci. Ti korunu převezli do USA, odkud byla do Maďarska vrácena v roce 1978.
- ¹⁷ Proces vymístování Maďarů z Československa zajímavým způsobem ovlivnil osud maďarských Němců. Na základě postupimské konference mělo být z Maďarska odsunuto přibližně půl miliónu Němců. Maďarská vláda ale odmítla vysídlení z etnických důvodů a na základě kolektivní viny, s ohledem na to, že „z národního hlediska nejvážnějším důsledkem bude, že všechno to, co se v Maďarsku proti Němcům stane, bude jako precedens sloužit z pohledu na osud československého maďarství“ (Irmanová podle Fülöp a Sipos 2002: 356).
- ¹⁸ Podepsáním Štrbského protokolu potvrdily oba státy, že ruší vzájemné pohledávky týkající se státního majetku na území druhého státu a závazky vyplývající z přesídlovací akce. Na základě ustanovení protokolu byla zřízena komise, jejíž úkolem byla likvidace vzájemných finančních nároků Československa a Maďarska plynoucích z výměny obyvatel. Činnost ukončila roku 1951. Definitivně byla otázka odškodnění přesídlených Maďarů za nemovitý majetek uzavřena roku 1964 (viz Bobák 1996).
- ¹⁹ Maďarsky označování jako anyási [aňáši].
- ²⁰ Na popud vnitřního přesídlování Maďarů se rozhodla maďarská vláda jednat o výměně obyvatelstva. Rozhovory byly zahájeny 5. prosince 1945.
- ²¹ Tato otázka měla být (na základě záměru ministerstva vnitra) původně upravena jen vládním nařízením, podle zákona o obraně státu. Na základě připomínkového řízení byl návrh ministerstvem vnitra změněn na osnovu prezidentského dekretu s tímto odůvodněním: „Mnoho Maďarů a Němců, žijících dosud v republice Československé, se vyhýbá práci. Pravidlo ‚Kdo nepracuje, ať nejí‘ musí platit též pro osoby německé a maďarské národnosti. Dále jde o provedení registrace a evidence osob, které pozbyly československé státní občanství, o možnost účinného dozoru nad nimi z hlediska státní bezpečnosti“ (Jech 2003: 354–355).
- ²² Vyplývalo to z Vykonávacího nařízení Sboru pověřenců z 25. února 1946 č. 37 Sb. n. SNR o zaměstnávání Maďarů a Němců, kteří podle ústavního dekretu prezidenta republiky č. 33/1945 ztratili státní občanství (Jech, 2003: 352).
- ²³ Připojení pohraničních oblastí po mnichovské dohodě a jeho důsledky byly po válce anulovány, včetně předpisů o státním občanství. Z hlediska československého práva u Maďarů přetrvávalo během války československé státní občanství, které jim bylo odebráno až na základě ústavního dekretu 33/1945 Sb., a to zpětně od doby, kdy získali maďarskou státní příslušnost (viz. Jech 2003).

- ²⁴ Kromě osob, kterým nebylo navraceno československé státní občanství, mohly být do seznamu zařazeny také osoby, které navrhly politicko-bezpečnostní okresní komise. Dostatečným důvodem bylo například následující vyjádření: „robí si posměšky z pozdravu Čest' práci a hovorí spoluobčanom, že budú zriadené kolchozy a budú chodiť so šálkou na spoločné obedy“, popřípadě, že: „učí svoje dieťa po anglicky“ (Šutaj 1993: 38–39).
- ²⁵ Podle prvního sčítání obyvatel v ČSR se k maďarské národnosti přihlásilo 652 556 obyvatel státu (Historická statistická ročenka ČSSR 1985). Národnost byla zjišťována otázkou: „Jaká je vaše národnost (mateřský jazyk)?“, která vycházela z definice národnosti, podle níž „národností jest rozuměti kmenovou příslušnost, jejímž vnějším znakem jest zpravidla mateřský jazyk“. Nahradila tak pojetí národnosti využívané v censech v Rakousko-Uhersku, které bylo založeno na „obcovací řeči“ (viz http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/zakladni_informace_scitani_v_1_republice).
- ²⁶ Proces reslovakizace je možné rozdělit na etapy nejen podle proměny jeho deklarovaného záměru, ale také podle organizačních struktur, které ho realizovaly. Přejechod mezi etapami je spojen s nahrazením Ústřední reslovakizační komise Reslovakizační komisí, která byla podřízena Ministerstvu vnitra, agenda reslovakizace se tedy dostala mimo kontrolu SNR, pod níž byla doposud. Úkolem komise bylo pokračovat v reslovakizaci podle nových směrnic ze 14. března 1947. Toto dělení není, také vzhledem k výsledkům reslovakizace, z hlediska tohoto textu příliš podstatné. Druhá fáze reslovakizace probíhala od 3. října 1947 do 9. listopadu 1948, ale setkala se jen s malým ohlasem, což je vysvětlitelné změnou situace Maďarů v republice, především vidinou získání státního občanství (viz Vadkerty 2002: 396).
- ²⁷ Při povinném přihlašování osob musel každý obyvatel uvést svoji národnost. U těch, kdo se hlásili k Maďarům, komise přezkoumala příjmení, místo narození, místo bydliště před 1. listopadem a po něm. Na základě tohoto údaje byli od starousedlíků odděleni režimisté, kteří měli opustit Slovensko na základě Dohody o příměří. V soupisu na začátku roku 1946 bylo sečteno na jižním Slovensku 727 832 obyvatel, z nichž se 183 388 přihlásilo ke slovenské a 544 444 k maďarské národnosti (Šutaj 1995: 82, Vadkerty 2002: 408).
- ²⁸ Individualizace žádostí se jeví jako zbytečná vzhledem k tomu, že pro urychlení celého procesu neměl být přezkoumáván etnický původ všech žadatelů. Za nejmenší jednotku, které mohlo být vydáno osvědčení o reslovakizaci, byla totiž stanovena obec, a to z časových důvodů. Vzhledem k tomu, že seznamy k výměně bylo nutné dokončit v termínu daném Dohodou o výměně a jejich sestavování probíhalo v závislosti na přípravě seznamů Maďarů, kteří se mohli reslovakizovat, neměla Ústřední reslovakizační komise čas na prověřování všech žadatelů jednotlivě. Z oficiálních údajů o reslovakizaci ale nevyplývá, že by se pracovalo s obyvateli obcí jako s celkem (viz tabulky in Vadkerty 2002: 416–418). Tento problém tedy zůstává nejasný. Každopádně už samotný plán na reslovakizování celých obcí poukazuje na formální charakter reslovakizačního projektu.
- ²⁹ Zatímco při censu v roce 1950 se k maďarské národnosti přihlásilo 367 733 občanů ČSR, v roce 1961 už jich bylo 533 934 (srov. Historická statistická ročenka 1985).

Literatura

- Beneš, E. 1948. *Demokracie dnes a zítra*. Praha: Čin.
- Beneš, E. 1996. *Odsun Němců z Československa. Výbor z Pamětí, projevů a dokumentů 1940–1947*. Praha: Dita.
- Bobák, J. 1996. *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944–1948)*. Martin: Matice.
- Bourdieu, P. 1998. *Teorie jednání*. Praha: Karolinum.
- Brubaker, R. 1996. *Nationalism Reframed. Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge UP.

- Fierlinger, Z. 1948. *Ve službách ČSR II*. Praha: Svoboda.
- Hall, S. 1997. *Representation: Cultural Representations and Signifying Practices*. London: Sage Publications.
- Hanzlová, P. 2002. *Na cestě: příběh asimilace Maďarů v Brně*. Brno: Fakulta sociálních studií (diplomová práce).
- Historická statistická ročenka ČSSR. 1985. Praha: SNTL, ALFA.
- Irmanová, E. 2002. *Maďarsko a Versaillský systém*. Praha: Albis International.
- Jech, K. (ed.) 2003. *Němci a Maďaři v dekretch prezidenta republiky. Studie a dokumenty 1940–1945*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Doplněk.
- Jech, K., Kaplan, K. (eds.) 2002. *Dekrety prezidenta republiky 1940–1945. Dokumenty*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, Doplněk.
- Kaplan, K. 1990. *Pravda o Československu 1945–48*. Praha: Panorama.
- Klimeš, M. (a kol.) 1965. *Cesta ke květnu: vznik lidové demokracie v Československu*. Praha: Československá akademie věd.
- Košický vládní program*. 1974. Praha: Svoboda.
- Mollnár, I. 1991. „Kapitoly z poválečných dějin Maďarů vysídlených do Čech.“ *Střední Evropa. Revue pro středoevropskou kulturu a politiku*, 7, 19: 74–90.
- Peéry, R. 1994. „Memorandum o situaci Maďarů v Československu.“ *In Obžalovaný prehovori. Dokumenty z dějin Maďarů v Československu*. Bratislava: Kalligram, s. 119–135.
- Šutaj, Š. 1991. *Reslovakizácia. Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne*. Košice: Spoločenskovedný ústav SAV.
- Šutaj, Š. 1993. *Akcia Juh*. Praha: ÚSD ČAV.
- Šutaj, Š. 1995. *Maďarská menšina na Slovensku v rokoch 1945–1948*. Bratislava: Veda.
- Vadkerty, K. 2002. *Maďarská otázka v Československu 1945–1948*. Bratislava: Kalligram.
- Veselý, Z. (ed.) 2001. *Československá zahraniční politika 1945–1989. (Dokumenty)*. Praha: VŠE. Fakulta mezinárodních vztahů. Středisko mezinárodních studií Jana Masaryka.
- Vondrová, J. (ed.) 1994. *Češi a sudetoněmecká otázka. 1939–1945*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

Internetové zdroje

http://www.czso.cz/sldb/sldb.nsf/i/zakladni_informace_scitani_v_1_republice
[Poslední aktualizace 30. 3. 2004, cit. 1. 11. 2004]

Autorka

Mgr. Patricie Hanzlová je interní doktorandkou na Katedře sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se problematikou vztahu nacionalismu a procesu konstrukce a reprodukce identity. Předmětem její disertační práce je kvalitativní výzkum zaměřený na mechanismy reprodukce kolektivní identity českých Němců. Kontaktní e-mail: hanzlova@fss.muni.cz